

Eugenius Marius Uhlenbeck

9 augustus 1913 – 27 mei 2003

Eugenius Marius (Bob) Uhlenbeck overleed op 27 mei 2003 thuis in Voorhout. Hij is bijna negentig jaar geworden. Hij liet zijn tweede echtgenote, Mariëtte Winkel, en twee dochters en een zoon na.

E.M. Uhlenbeck werd geboren op 9 augustus 1913 in Den Haag, als zoon van Eugenius Marius Uhlenbeck, legerofficier in Nederlands-Indië, en Anne Marie Constance Julie Beeger. Zijn vader was infanterieofficier in het Nederlands-Indische leger, maar in 1907 keerde vader Uhlenbeck met het oog op de opleiding van de oudere kinderen in het gezin terug naar Nederland en vestigde zich als gepensioneerd luitenant-kolonel in Den Haag. Uhlenbecks oudste broer was George Eugène Uhlenbeck, die later een beroemd natuurkundige zou worden en zijn carrière in de Verenigde Staten zou voortzetten. In eerdere generaties Uhlenbeck vinden we met name officieren en bestuurders, veelal in het toenmalige Ceylon en Nederlands-Indië. De Leidse hoogleraar oud-germanistiek C.C. (Christianus Cornelius) Uhlenbeck, bekend taalkundige, was een neef van zijn vader. Beide taalgeleerden hadden intensief contact en net als de Amsterdamse taalkundige A. Reichling heeft C.C. Uhlenbeck veel invloed gehad op het werk van zijn jongere naamgenoot.

Van 1925 tot 1932 was Uhlenbeck leerling aan het Gymnasium Haganum in Den Haag, en daarna ging hij studeren. In 1937 studeerde hij af in de Indologie te Leiden, en kort daarna, in 1938, in het Indisch Recht te Utrecht. Na zijn afstuderen in Leiden werkte hij een tijd als repetitor Javaans voor de Leidse studenten. Van 1938 tot 1939 vervulde hij zijn militaire dienst in Nederland, en meteen daarna trouwde hij (in 1939) met Sabine Yvonne Ottevanger en vertrok hij naar het toenmalige Batavia, om daar te gaan werken als taalambtenaar Javaans voor Balé Pustaka, het Kantoor voor de Volkslectuur. Deze functie vervulde hij van 9 juli 1939 tot 5 maart 1942, het moment van de Japanse bezetting van Java. Hij werd geïnterneerd in een kamp en in 1944 op transport gesteld op het Japanse schip de Yunyo Maru. Op 18 september 1944 viel dit schip ten prooi aan een torpedoaanval en 5620 opvarenden kwamen om. Uhlenbeck overleefde de schipbreuk en het dwangarbeiderskamp op Sumatra. Zijn vrouw en dochtertje overleefden hun internering ook en uiteindelijk werd het jonge gezin herenigd.

Na de oorlog werd Uhlenbeck lector in de algemene en Indonesische taalkunde aan de Universiteit van Indonesië, en op 12 april 1949 promoveerde hij *cum laude* in Leiden bij C.C. Berg. Het onderwerp van zijn dissertatie was de structuur van het Javaanse morfeem. Zijn benoeming tot hoogleraar Javaans in Leiden was het startpunt van zijn schitterende academische loopbaan in

Nederland vanaf 1949. Hij heeft tot 1983 deze leerstoel bezet, en van 1958 tot 1979 was hij tevens hoogleraar algemene taalwetenschap. Naast zijn aanstelling in Leiden was hij ook twintig jaar docent algemene taalwetenschap aan de Nutsacademie in Rotterdam (1959-1979). In 1978 overleed zijn eerste echtgenote en enige tijd later trouwde Uhlenbeck met Mariëtte Winkel. Ook nadat hij in 1983 op zijn zeventigste met emeritaat ging, bleef hij actief deelnemen aan het wetenschappelijke leven.

Hoewel hij ruim een halve eeuw verkeerdt heeft tussen Leiden en Den Haag, waar hij actief was als adviseur op het terrein van wetenschapsbeleid, was Uhlenbeck ook zeer internationaal georiënteerd. In 1953 was hij *visiting professor* aan het Linguistic Institute in Bloomington, Indiana (vs), in 1965 aan de University of California at San Diego in La Jolla, Californië (vs), de University of California, San Diego, Californië (vs). In 1965-1966 was Uhlenbeck *fellow* aan het Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences in Stanford, Californië (vs) en in 1973 *professorial fellow* aan de Australian National University in Canberra.

De activiteiten van Uhlenbeck waren dermate veelomvattend dat zij het beste in een aantal rubrieken besproken kunnen worden; de rode draad daarbinnen vormde zijn visie dat Nederland ook, en misschien juist, in de post-koloniale tijd een centrum van Indonesië-studies kon en moest zijn, gezien de grote onderzoekstraditie en onvervangbare collecties in ons land. Allereerst was hij een energiek en toegewijd redacteur. Van 1949 tot 1958 redigeerde hij de *Bijdragen tot de Taal-, Land-, en Volkenkunde*, en gaf hierbij het tijdschrift een nieuw, modern gezicht. Hierbij bouwde hij tevens een reeks *Verhandelingen* op, een *Bibliographical Series*, en een *Translation Series*. Naast zijn fundamentele werk voor de *Bijdragen* was hij actief als redacteur van het taalkundige tijdschrift *Lingua* (1950-1984) en van *Museum / Forum der Letteren* (1953-1971), en was hij betrokken bij het bekende *International Journal of American Linguistics* (Chicago) en het *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* (Berlijn).

Als docent heeft Uhlenbeck op vele generaties studenten diepe indruk gemaakt met zijn inleidende colleges over de taalwetenschap. Hij was als docent en zeker als promotor zeer kritisch, en heeft maar een relatief kleine groep van vijftien promovendi gehad, onder wie H. Schultink, W. Zwanenburg, B.J. Hoff, J.W. de Vries en M. Janse.

Waarschijnlijk zal Uhlenbeck bij de meeste buitenstaanders het bekendst blijven door zijn vele organisatorische en bestuurlijke activiteiten. Hij speelde een belangrijke rol bij de verhuizing van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) van Den Haag naar Leiden in 1967, die veel

voeten in de aarde had. In 1976 nodigde hij vijf schrijvers van woordenboeken van Indonesische talen uit om volgens een samengesteld schema hun levenswerk te publiceren en zo unieke kennis te behouden. Hij vond hiervoor fondsen. Van 1967 tot 1971 was hij lid van de Raad van Advies voor het Wetenschapsbeleid (RAWB) en van 1971 tot 1976 vice-voorzitter van dit orgaan. Van 1967 tot 1982 was hij tevens lid van de Raad van het toenmalige ZWO. Na het al genoemde verblijf in het Center in Stanford was hij vastbesloten dat er ook in Nederland zo'n instituut moest komen, en in 1971 kon het NIAS in Wassenaar de eerste *fellows* verwelkomen. Van 1970 tot 1983 was hij voorzitter van het bestuur van dit NIAS (Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences), een instituut dat zonder zijn inzet er waarschijnlijk niet geweest zou zijn en dat hij persoonlijk helemaal vorm gegeven heeft. Het is dan ook geheel terecht dat het NIAS de serie van jaarlijkse lezingen de Uhlenbeck Lectures gedoopt heeft. De opsomming hierboven doet geen enkel recht aan de prominente rol die Uhlenbeck ook achter de schermen in het wetenschapsbeleid, pendelend tussen Leiden en Den Haag, gespeeld heeft. Onlangs werd duidelijk dat hij ook jaren de troonrede heeft geredigeerd op taalfouten en onduidelijkheden.

Naast deze activiteiten in Nederland was Uhlenbeck organisatorisch ook internationaal actief, onder meer als president van de Societas Linguistica Europaea (1972). Een bijzondere bijdrage leverde hij van 1977 tot 1992 als secretaris-generaal van het Comité International Permanent de Linguistes (CIPL), de belangrijkste koepelorganisatie van de taalkunde in de wereld. Het CIPL was verantwoordelijk voor de indrukwekkende reeks *Bibliographie Linguistique*, en het zal niet toevallig zijn dat deze bibliografie voorbereid wordt op de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Uhlenbeck gaf ook samen met CIP-president R.H. Robins de aftrap voor de activiteiten op het gebied van de bedreigde talen, activiteiten die nu uiteindelijk hun academische plaats gevonden hebben en in verschillende landen tot onderzoeksprogramma's zijn uitgegroeid.

De verdiensten van E.M. Uhlenbeck zijn niet onopgemerkt gebleven. In 1967 werd hij lid van de KNAW, in 1970 van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, en in 1991 van de Academia Europaea. In 1969 hij benoemd tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw. Hij was erelid van verschillende genootschappen: de Linguistic Society of America (1972), het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (1983), de Cercle Linguistique de Prague (1991), en de British Academy (1994). Eredocoraten ontving hij van de Universiteit van Leuven en van de Karel Universiteit in Praag. Er zijn twee *Festschriften* aan Uhlenbeck gewijd: een geredigeerd door

B.P.F. Al, Ariane van Santen en H. Schultink uit 1981, en een geredigeerd door M. Janse uit 1998. Vermeld kan ook worden dat er de laatste jaren aan de Vrije Universiteit een onderzoeksproject wordt uitgevoerd getiteld 'De taalkundige opvattingen van E.M. Uhlenbeck', door mevrouw drs. C.A. Portielje.

Rest mij de taak stil te staan bij die taalkundige opvattingen. Allereerst valt de breedte van het werk van Uhlenbeck op. Het thema van zijn proefschrift (1949) was de morfonologie van het Javaans. Later richtte hij zich op de morfolgie, waarbij hij zich baseerde op zeer zorgvuldige observatie en geduldig werk met moedertaalsprekers. Een bundeling van morfologische studies verscheen in 1978 en geldt ook nu nog als een standaardwerk op dit gebied. In zijn werk over het Javaans was Uhlenbeck er sterk van overtuigd geraakt dat het begrippenkader ontwikkeld binnen de traditionele grammatica voor de Europese talen van gering nut is bij het bestuderen van het Javaans en het Maleis. Aspecten van de taal zelf dienen richtinggevend te zijn bij het opzetten van categorieën in de taalbeschrijving. Hierbij speelt intonatie een belangrijke rol. Uhlenbeck onderscheidt binnen de zin twee lagen: de fatische (de woorden) en de musische laag (de intonatie). Omdat intonatie sterk samenhangt met het concrete taalgebruik sprak het voor zich voor Uhlenbeck dat er naar concreet taalgebruik gekeken en geluisterd moet worden.

Hierdoor is Uhlenbeck altijd pleitbezorger geweest van een geïntegreerde benadering van taal binnen haar sociale context, in een publicatie van onze Akademie samen met H.C.J. Duijker (1975), en later in de eerste Uhlenbeck lecture van het NIAS (1983). Zijn beschouwingen over het werk van Noam Chomsky worden door de Chomskyaan Jan Koster aangeduid als 'veruit het belangrijkste kritische commentaar op de generatieve grammatica dat in Nederland verschenen is'. Zijn belangrijkste punt van kritiek op het werk van Chomsky, en op degene die hij de voornaamste inspirator van Chomsky in dezen beschouwde, Leonard Bloomfield, was dat het betrekkelijk vormgericht was en niet voldoende op de betekenis en het gebruik gericht. Uhlenbeck was dan ook een grammaticus die zich niet alleen op de grammaticale regels richtte, maar uitdrukkelijk ook het taalgebruik erbij betrok. In dit opzicht had zijn werk grote affiniteit met de Praagse school en de traditie van het Europese structuralisme. In dit licht moet ook zijn studie van woordbetekenis en de dynamiek daarbinnen beschouwd worden. Gedurende zijn hele loopbaan is Uhlenbeck de javanistiek trouw gebleven, als promotor en als onderzoeker. Hierbij schuwde hij niet het filologisch handwerk, met name op het terrein van het Oud-Javaans.

Uhlenbeck heeft ook invloed uitgeoefend via zijn veel gebruikte inleiding tot de taalwetenschap. Sommige van zijn artikelen zijn opgenomen in be-

kende internationale bloemlezingen en bundels, en zo klassieken geworden van de literatuur over het structuralisme. Uhlenbeck was de markantste Nederlandse taalkundige van de tweede helft van de twintigste eeuw, een taalkundige wiens belangstelling veel verder reikte dan de taalkunde in enge zin. Zijn werk en vele bestuurlijke activiteiten hebben blijvend sporen achtergelaten. De KNAW dankt toch vooral zijn inspanningen voor het NIAS.

Met dank aan: A. Foolen, M. Janse, CA. Portielje. Eerdere levensberichten verschenen in *Lingua* 114(2) (door J. Kooij en H. Steinhauer), *Oceanic Linguistics* 43(1) (door M. Janse), *NIAS Newsletter* 31 (door D.J. van de Kaa), *IJAL* 69(4) (door W. Adelaar), *The Society for the Study of the Indigenous Languages of the Americas, Newsletter* 23(1) (door J. Genee en H. Olbertz), *BKI* (te versch.) (door A. Teeuw).